

ДАРУНКИ СКІФІВ

(історичне оповідання)

Від Боспору Фракійського до Дунаю-ріки, яку греки називали Істром, безперервним потоком пливла широка жива ріка – величезне військо Царя царів Дар'явауша. Одні говорили, ніби воно налічує вісімсот тисяч, другі – що тисячу тисяч, а треті казали ще найвірогідніше – як зірок на небі в безмісячну ясну ніч.

Коли голова раті сягнула Дунаю, то хвіст був у кам'янистій півпустелі по той бік Боспору Фракійського, тобто в Азії.

Першим ступив па дунайські береги полк "безсмертних" – десять тисяч добірних комонних мужів, яких і після найзапеклішої січі лишалось рівно десять тисяч, бо на місце кожного загиблого негайно ставай живий перс.

Із берега, де починався дерев'яний міст, зачулися сурми. То був знак, що рать Царя царів переправляється через Дунай, де вже починалася Скіфія.

"Нарешті Скіфія!.." – подумав Цар царів Дар'явауш. Ця країна багато років не давала йому спати, й він, їдучи віддалік за першою тисячею "безсмертних", яка вже переправлялася на той бік, з пекучим відчуттям цікавості вдивлявся в протилежний берег. Ліси, чагарі та луки й там були так само зелені, як і скрізь цього останнього весняного місяця, але нечисті духи-дайви примусили Царя царів зітхнути.

Він іще раз глянув туди, за міст, яким уже закінчувала переправлятися передова тисяча полку "безсмертних", побачив ген попереду, далеко за нескінченним дерев'яним мостом, чорну хмару, що поволі наближалася й зростала.

Цар змусив себе відвернутись од тієї хмари й почав дивитися назад. За півсотні кроків по царській колісниці рухалася друга тисяча полку "безсмертних", майже наступаючи. ті п'яти сотні драбантів – особистих охоронців царя. Драбанти їхали по четверо в ряд, усі до єдиного на однакових білих конях. Полк "безсмертних" також вишикувався по четверо, але весь лівий ряд був з білих коней, другий ряд із сірих, третій із гнідих, як у Дар'явауша, а четвертий із вороних. Здалеку складалось враження, ніби рівнобіжно плинули чотири різнобарвні потоки. Отак добирати полк "безсмертних" Дар'явауш навчивсь у вавілонців, так вишикувана кіннота завжди наганяла на ворога жах.

Видовище було таке захоплююче, що Дар'явауш забув про неприємну чорну хмару. Тепер Скіфія була в нього за спиною, мов щось цілком нікчемне й давно впокорене; і все-таки вона не виходила в нього з голови.

Кілька причин змусили перського царя до походу на цю країну. То була остання з відомих персам вільна земля, і колишній цар Лідії Крез при нагоді й без нагоди підбурював Дар'явауша до походу протії Скіфії, мов найвідданіший Дар'яваушів раб. Другою причиною чи приводом було те, що Скіфія десь років сто з гаком тому захопила була Межиріччя разом з усією Малою Азією й панувала там двадцять вісім років. На цій причині найдужче наголошував Дар'явауш: мовляв, Азія мусить помститися Європі за ту ганьбу.

І тільки про одну причину Дар'явауш волів мовчати, хоча саме вона була головною. Це знало всього п'ятеро чи шестеро царевих родичів і найближчих до царя людей.

Коли по смерті Курушевого сина Камбіса він став царем і придушив повстання в усіх бунтівних перських володіннях, то під час відвідин храму бога Птаха в столиці підкореного Єгипту Дар'явауш захоплено розглядав дві колосальні статуї а червоного граніту, кожна по тридцять ліктів заввишки. Статуї – зображали древнього фараона Сесостріса та його дружину. Чотири такі самі двадцятиліктьові статуї були присвячені

Сесострісовим синам. Перський цар зажадав поставити поряд такі самі статуї, які зображали б його та його родину.

Головний жрець бога Птаха несподівано заперечив Цареві всіх на світі царів.

– Хіба я менш уславлений за того вашого фараона? – обурився цар-переможець.

– Ти, безперечно, великий цар, – не змигнувши оком відповів жрець бога Птаха. – Ти підкорив усі ті країни, якими володів той наш богорівний фараон. Але він переміг був колись військо царя скіфів, а ти ще ніколи не схрещував з ним навіть меча. Коли переможеш скіфів, тоді й тобі поставимо такі статуї, як фараонові Сесострісу.

Дар'явауш не зважився чинити наперекір жрецям єгипетського бога, адже попередній цар Персії загинув саме через образу цього єгипетського божества. Але володар усіх на світі країн і народів назавжди запам'ятав образу, завдану йому в храмі Птаха. Це й було для Дар'явауша головною причиною, що змусила царя персів і всіх інших народів піти походом за Дунай.

Цар знову глянув на міст і знову побачив ту хмару, яка поближчала й стала ще чорнішою, ніж перед тим. Це здалося Дар'яваушеві лихим передвістям. Якийсь добрий або злий бог чи то застерігав богорівного царя світу, чи, може, хотів позбиткуватися над ним за якийсь мимовільний гріх.

Страх і вагання вдруге заповнили цареве серце. Ще не пізно було повернути передову тисячу "безсмертних" з-за Дунаю. Цар з надією придивився до мінливих обрисів чорного хмаровища й мимоволі зітхнув.

Колісничий почув за спиною в себе те важке зітхання й нишком скосував на володаря всіх, крім скіфів, племен і народів. Володар дивився

за Дунай. Коли б він раптом наказав передовій тисячі "безсмертних" повернутися й рушити, скажімо, на захід, усі б вирішили, що богорівний повелитель надумав особисто перевірити, чи десь там справді кінчається земна твердь, чи то ворожі персам жерці-маги тільки брешуть.

Але цар перехопив скосований на нього погляд колісничого й притлумив у собі раптове вагання й страх. Якби перси та інші народи, яких він привів сюди, на Дунай, довідалися, що чуття страху найяснішому й богорівному теж не чуже, вони почали б його вважати рівною собі смертною людиною.

Дар'явауш ледь помітно кивнув золоченим наверхам списа, погонич тріпнув віжками, й колісниця вмить опинилася на мосту. Суцільно литі з бронзи колеса заторохтіли-застрибали по товстих соснових колодах, які, міцно скріплені одна з одною, вільно й нерухомо лежали на воді, неначе ними й не їхала запряжена вогнисто-гнідим четвериком бойова царська колісниця.

Так почався перший день тієї доти небаченої війни. Коли через два тижні все перське військо нарешті переправилося на лівий берег Дунаю, мілетський тиран Гістіей, який збудував міст і тепер лишався тут стерегти його на чолі всього підвладного персам грецького іонійського флоту, спитав у царя:

– Ми стерегтимемо міст аж до твого повернення, але коли це буде?

Замість відповіді Дар'явауш узяв у свого колісничого батіг і нав'язав на ремені рівно шістдесят вузлів.

– Розв'язуватимеш щодня по вузликові, – сказав він Гістієєві й простяг йому батіг. – Якщо я не повернуся, поки ти порозв'язуєш усі вузли, – значить, мені сподобалося в цій країні і я вирішив тут перезимувати. Тоді маєте право зруйнувати цей міст і пустити колоди за водою, а самі повертатися додому, до своїх жінок і дітей.

Річка, що трохи вище від мосту впадала на тому боці в Дунай, називалася по-грецькому Пюретом, по-скіфському ж Поратою, або Сильною, а плем'я, що жило в верхів'ях річки, казало на неї Прут. Дивне видовище відкрилось очам перського царя на лівобережжі Порати. Аж до наступної річки на сході він не бачив жодного скіфа, а якщо траплялися села чи городища, то вони були попалені, а на згарищах блукали тільки ошалілі від щойно згаслих пожеж коти.

Серце Дар'явауша раділо. Ще жодне плем'я не відступало перед персами так безоглядно й стрімко. Якщо так ітиме й далі, то він за місяць підкорить увесь цей неосяжний край.

Скіфського війська ніде не було видно, й хоча перси невідступно йшли йому вслід, між обома рятями лишалося на цілий день дороги.

Ольвійські греки, які були в персів за провідників, заспокоювали Царя царів Дар'явауша, що скіфи не зможуть утікати без кінця, бо далі на схід з півночі на південь тече широченна й глибочезна, місцями порожиста річка Бористен, – там і можна буде наздогнати скіфське військо.

Й далі на схід села були попалені, більше того: скіфи почали палити за собою ниви, ліси та степ, і перське військо сунуло за скіфами суцільним чорним згарищем.

До великої річки Бористену, яку деякі тамтешні племена називали Дніпром, а деякі – Славutoю, в персів іще був корм для коней та харч для людей. Дар'явауш підганяв свої полки лучників, мечоносців та "безсмертних", щоб урешті наздогнати скіфів на берегах їхньої священної ріки.

Якось надвечір перси справді застукали скіфське військо, й Дар'явауш розпорядився готуватись на завтра до січі, яка врешті мусила покласти край цій дивній війні. Коли смеркло, між річкою та перським станом спалахнули численні багаття.

Отже, скіфи втратили надію втекти!

А потім настав ранок і з'ясувалося, що то всього-на-всього невеликий полчок; скіфи вдосвіта похапали звичних коней за хвости й перепливли на той берег.

Навчені перси з полку "безсмертних" понадимали шкіряні міхи й кинулися навздогінці за скіфами, які цього разу втекли тільки тоді, коли перебили всіх отих переслідувачів. Полк "безсмертних" недорахувався двох тисяч мечів, і лише наступного дня його пощастило поповнити й знову довести до десяти тисяч. Але тепер уже коні в бойових четвірках полку не були дібрані так суворо за мастю, й Дар'явауш роздратовано дивився на його мовби посічені ряди, бо в ряду білих коней з'явилося багато вороних і сірих, а в ряду вороних траплялися навіть огидно рябі.

Це не могло не псувати настрої цареві всього світу.

Переправивши своє велетенське військо на лівий берег Бористену, згаявши на це чимало днів, Дар'явауш розпорядився – послати гінця до царя скіфів. Гонець так переказав скіфам слова свого царя:

– Чому, лякливий скіфе, зайцем втікаєш від мене? Спинись, давай поміряємося силою, а там хай боги вирішують, кому віддати перемогу: тобі чи мені!

Скіфський цар дуже розсердився й звелів переказати перському цареві:

– Не я прийшов у твою землю, а ти в мою. Коли схочу, тоді й поміряюся з тобою силою. Ось якби ти знайшов і спаплюжив священні могили наших предків, тоді побачив би, лякливі ми зайці чи ні.

Але жоден перс і жоден ольвійський провідник не знали, де скіфи ховають своїх небіжчиків.

А переслідувати скіфів стало все важче.

В персів уже закінчилися харчі та корм, перси мусили відходити далеко праворуч і ліворуч від свого напрямку, а скіфи нападали на цих шукачів їжі та сіна й винищували їх.

До того ж смуга випаленої землі ставала дедалі ширшою.

Перси почали забивати коней та вже непотрібних в'ючних ослів. Але в кінці першого місяця війни не стало й конини. Попереду була річка Оар, а скіфи мовби сховалися під її водами. Серед персів почалося замішання, їх посів страх. Вони заходились обкопувати свій стан вісьмома рядами крутих ровів і валів, остерігаючись нічних нападів.

Так минув тиждень, і Дар'яваушеві стискалося серце, коли він згадував про батіг із шістдесятьма вузликами, якого дав підлеглим грекам – охоронцям мосту через Дунай.

На тому батозі лишилося менш як двадцять вузликів. Через неповних три тижні Гістіей та його іоняни зруйнують міст і попливуть назад, вирішивши, що він, Дар'явауш, уже підкорив Скіфію й надумав зазимувати там.

Сидячи за ровами та валами, Цар царів Дар'явауш, не маючи анінайменшого уявлення про те, де зараз оті дайви-скіфи, розіслав в усі боки гінців на найкращих іще вцілілих конях. Скіфське військо розшукав лише один гонець.

– Нерозумний скіфе! – переказав він ворожому цареві слова свого царя. – Хто тебе навчив так по-дурному воювати? Я вже тобі казав: якщо відчуваєш у серці мужність – спинися й помірємося силою. Мене ще ніхто в світі не перемагав! Якщо ж не маєш сили й зваги в серці – пришли мені, своєму володареві, звичні в такому разі дари: воду в срібному глекові й землю на золотій мисі. І я допущу тебе до себе й дозволю, на

знак верховної ласки до тебе, поцілувати носак мого черленого царського чобота. Я був і буду твоїм господарем, а ти був і лишишся моїм вірним рабом!

Скіфський цар вельми розлютився й хотів був убити зухвалого перса, тоді лише махнув рукою й звелів йому відвезти перському цареві скіфські дарунки.

Гонець щасливо повернувся до перського стану й передав ті дарунки своєму цареві: шуліку в клітці великій, мишу в клітці маленькій, жабу в череп'яному глечики, а також кілька гострих, добро оперених стріл.

Дар'явауш зрадів таким дарам скіфів: миша жила в землі й уособлювала скіфську землю, разом із жабою скіфи мовби підносили персам свою воду, навіть своє небо – дім птахів, ну, а що означали стріли, було зрозуміло й так – скіфська зброя схилялася перед перською зброєю.

З таким тлумаченням згоджувалися всі радники перського царя. Тільки царський родич і списоносець, чільник полку "безсмертних" Гаубарува зважився не розділити з царем його радість.

– Треба б розпитати в того гінця, чи не мають скіфські дарунки якогось іншого значення... – сказав-він.

– Я вимагав од скіфського царя прислати мені землю й воду, – стояв на своєму Дар'явауш. – Він і склав мені до ніг свою землю та воду, а окрім них, ще й небо та свою ратну силу! – Тоді знехотя згодився: – Ну, давай послухаємо гінця... Коли привели того перса, Дар'явауш запитав у нього:

– Що велів тобі переказати словами скіфський цар?

– Він велів переказати: "Якщо ви, перси, не шугнете в небо шуліками, або не сховаєтеся в мишачі нори, або не зникнете в болоті, мов погані жаби, то кожен отримає в горлянку по такій стрілі!"

Ще мить гонець зухвало дивився в очі богорівному, й Дар'явауш зрозумів, що то на нього дивиться доведене до розпачу перське воїнство. Але потім очі згасли й потупились, і гонець упав долілиць перед своїм царем: за давнім звичаєм, носій поганої вісті мусив умерти; це знали всі. Дар'явауш поволі розстебнув пристебнутого до пояса переплетеного золотою сталкою бича, накинув його зашморгом на шию гінця й почав стягати, аж поки раптом здуріле тіло зів'яло й утихло.

Гаубарува винувато глянув на царя, бо цей гонець був із полку "безсмертних", але цар уже вгамував свій шал. Коли задушеного воя винесли, Дар'явауш запитав у свого списоносця, чільника полку "безсмертних" і близького родича:

– Цей твій гонець іще щось розповідав про скіфів та їхнього царя?

– Половина скіфів на конях, коні й люди нагодовані, і їх день у день більшає, – сміливо відповів Гаубарува.

– Як же перські боги допустили таке?..

Тепер Дар'явауш не мав іншого виходу, як справді перемогти скіфів.

Але скіфів уже добрий тиждень ніхто не бачив, наче вони згоріли в цих неосяжних, спалених степах.

Цар царів звелів покинути укріплення на Оарі й шукати скіфів десь на заході.

Іншої дороги назад, до Дунаю, не знали навіть ольвійські провідники, через те перси мусили рухатися тією самою випаленою смугою, якою досі йшли на схід.

Так тривало страшних півтижня, голод у перському війську скопив багатьох людей, у стані почалося людодство.

Останні тижні скіфи також переживали неабияку скруту, бо на боротьбу з персами стали не всі племена. Тоді скіфський цар почав заманювати персів у землі тих племен, що досі уникали раті. Так йому пощастило підняти на боротьбу з находниками майже весь свій народ.

Тепер він уже міг розраховувати на перемогу. Хоча персів і досі ще було вп'ятеро більше, ніж скіфських ратників, однак виснажені голодом і переходами чужинці не могли б вистояти навіть уп'ятьох проти одного.

Але цього разу вже Дар'явауш уникав січі; він з останніх сил поспішав на Дунай, сподіваючись чи не божого дива. Перси, наче мухи, гинули від голоду, людодства та хвороб.

Тоді скіфський цар вирішив трохи підгодувати персів.

Три дні зряду пашесники мовби несподівано натрапляли на кількатисячні череди великої худоби та величезні отари овець. І коли перси повірили, що це давносподівана божя ласка, скіфи знов опинилися в них на дорозі.

Ними уже не можна було ні знехтувати, ні обминути, й на ранок обидві раті зішлись.

Справдилися надії скіфського царя – він одержав перемогу; і все-таки персам уночі після січі пощастило втекти.

Цілу ніч у їхньому таборі горіли незліченні багаття, цілу ніч огидно для скіфського вуха ревли мули та віслюки; коли ж скіфи перед сходом сонця закликали персів сурмами до нової січі, в перському таборі виявилось лише кілька тисяч покинутих напризволяще, знесилених од голоду поранених та калік.

Отже, Дар'явауш зробив розпачливу спробу добігти до Дунаю, перш ніж іонійські греки Гістіея встигнуть розібрати міст, хоча на ремінці в того лишилося вісім чи дев'ять вузликів.

Скіфський цар не міг так просто відпустити звідси персів, які сплюндрували його землю й хотіли поневолити народ. Цар послав навпростець до Дунаю свого князя Пугача з добрим комонним військом.

Пугач устиг до переправи того самого дня, коли греки вже лаштувалися розібрати міст і пустити його за водою, прострочивши понад умову з Дар'яваушем зайвих чотири доби.

Князь Пугач розповів грекам про поразку персів у битві зі скіфами. Недобиті перси втекли з ратного поля обманом і вночі.

– Дарій та перси – наші спільні з вами супостати! – сказав Гістіееві та іншим іонійським тиранам схожий на бика-тура в плечах князь. – Допоможіть нам наздогнати персів. А ми звільнимо вас навіки з-під їхнього ярма.

– Що ми мусимо для цього зробити? – з радістю відгукнувся Гістіей.

– Розберіть оцей ваш міст і пустіть його за водою, щоб перси не змогли втекти через Дунай, – відповів йому князь Пугач.

Серед греків знявся схвальний гомін.

– Жодне еллінське місто на азійському березі та прилеглих островах віднині не підкорятиметься Дарієві! – захоплено вигукували вони.

Князь-богатир Пугач разом зі своїм військом подався назустріч персам, що прямували до рятівного мосту через Дунай.

Греки врочисто й по-південному запально поклялись допомогти скіфам остаточно добити перське військо, ще в присутності Пугача почали розбирати міст, та коли комонники скіфського князя зникли за верболозами, мілетський тиран Гістіей скликав усіх зверхників та корабельних начальників-навтілархів і сказав до них так:

– Чи варто стрибати від радості, що скіфи можуть остаточно розгромити Персію? Ми присягалися Дарієві берегти цей міст...

– Ми свого слова дотримали й навіть більше – замість шістдесяти днів берегли його шістдесят чотири! – здивувалися тирани грецьких іонійських міст. – Ми не порушили клятви!

Гістіей підняв руку й спробував угамувати найзапальніших земляків:

– Усі ми – тирани в своїх містах завдяки персам, бо перси ненавидять народовладдя. Якщо ми й надалі хочемо вдержати владу над співвітчизниками в своїх руках, то мусимо триматись перського царя, а не скіфського.

Гістієєві заперечив тиран Херсонеса Геллеспонтського Мільтіад:

– Якщо Дарій виведе бодай розбите військо зі Скіфії, то наступною жертвою персів буде європейська Еллада: Афіни, Дельфи, Спарта... Еллада перестане існувати!

– Ти родом афінянин і через те твоє перше слово було про Афіни! З-поміж усіх еллінів тільки афіняни ворогують з персами, бо самі хочуть

верховодити в усій Елладі та на нашому іонійському узбережжі! – дорікнув Мільтіадові Гістіей.

Це несподівано припинило суперечку, можливо, тому, що мілетський тиран обізвав Мільтіада афінянином, яких у іонійських містах недолюбливали через їхнє намагання верховодити в усіх загальноеллінських справах.

Відчувши такий злам у настроях, Гістіей вирішив кувати залізо, доки гаряче, тож запропонував усім зверхникам іонійських кораблів:

– Давайте розберемо міст на три стадії від берега. Так скіфи думатимуть, що ми дотримуємо даного їм слова, а якщо все зрозуміють і вирішать нас приструнити, то їхні стріли не долітатимуть до нас. А якщо персам раптом пощастить випередити скіфів і добігти сюди раніше від них, бо немає прудкішого від страху смерті, то ми враз приточимо розібрану частину й дамо їм змогу врятуватися від погоні... Присягаю Зевсом. – Гістіей урочисто підняв угору правицю. – Дарій по-царському віддячить кожному з вас!

Після обіду греки почали розбирати міст окремими плотами й припинати їх посередині мосту, де в дно неглибокої тут річки було вгороджено цілі соснові стовбури. Для певності греки ще й заякорювали обрубаний край мосту всіма наявними на кораблях дворогими якорями Анахарсіса, що доводився рідним дядьком теперішньому скіфському цареві...

Перси почали підходити до напіврозібраного мосту в кінці сьомого дня. Два з половиною місяці тому греки-іонійці з острахом і захопленням милувалися військом царя всього і світу, особливо полком "безсмертних", чії коні тяглися чотирма різнобарвними, яскравими смугами-струнами через нескінченний міст, – по дві тисячі п'ятсот білих, гнідих, сірих і чорних, мов літня ніч, коней... Тепер перси були майже всі, крім великих

чільників, обідраних, закіптюжені сажею та попелом і худі, мов жива смерть.

Тепер ці напівбоги нагадували дику орду чи отару смертельно нажаханих овець, за якими женеться вовча зграя.

– Оце твої володарі світу! – сказав Гістієєві його найперший супротивник Мільтіад.

Греки ще цілий наступний день доточували до мосту відірвані раніше плоти й закріплювали їх навскіс проти течії ні вгородженими в дно сосновими палями.

Найнажаханіші перси не чекали наведення мосту й намагались подолати могутню річку плавом, але охлялі руки та ноги не могли змагатися з невгамованими хвилями.

Багато миршавого трупу попливло до гирла того дня. Ще більше лишилося на піщаному березі померлих від ран і хвороб, а найбільше потонуло вже після того, як греки наростили міст аж до берега й перси кинулись рятуватися скопом.

По перед очима в кожного бовваніла тисячоголова й тисячорука примара страшного скіфа, ще жахливіша від того стоголового пса з мідними зубами, що стереже кордон між цим і тим світом – священний міст Цінвад.

Царська колісниця прогуркотіла мостом аж на третій день після появи тут перших перських воїв. Дар'явауш навіть не глянув у бік Гістієя, але прислав Гаубаруву сказати, що найясніший ніколи не забуває про відданих йому людей.

Мілетський тиран пишався такою оцінкою свого подвигу, але йому було дуже незатишно під зневажливими поглядами своїх земляків, які бридилися й ним, і нужденним виглядом "володарів світу".

Скіфи й цього разу з'явилися зненацька – на другий вечір після втечі перського царя.

Останні дні всі чекали їх з хвилини на хвилину, та коли перші скіфські комонці доскочили злучини між гирлом річки Порати та мостом, це здалося персам громом з ясного неба, несправедливою карою лихого божества.

Майже ніхто з персів не намагався чинити опору, бо ніхто не знав, де його загін і воєвода та й чи є ще на світі той загін.

При появі передових скіфських тисяч перси ще дикішим скопом кинулися до мосту, який і так ледве витримував стількох людей, а тепер занурився па півліктя в воду; тож хто був на мосту, той брів мало не по коліна; кому ж не дісталося й щілинки в тому тугому натовпі, ті кидалися до мосту з боків, чіплялися за зрізи колод і в такий спосіб намагались утекти від кари небесної. Один воїн з полку списоносців, бовтаючись отак поза мостом у воді, схопивсь обома руками за чобіт крайнього мечника з давно розбитого полку "безсмертних" і почав задирати ногу, щоб і собі зіп'ястись на рятівний міст. Мечник і сам ледве тримався на краєчку мосту, – на цьому щойно зібраному відтинку греки не встигли поставити поруччя, – тож витяг з піхов меча й рубонув по руках списоносця.

Той заверещав, схопив ротом води дунайської й з розплющеними очима, неначе щоб і на тому світі не забувати свого кривдника, пішов на дно.

А на березі творилося дедалі страшніше.

Скіфи валяли персів, наче визначену для плетіння кошиків молоду лозу, насуваючись чимраз ближче до води й до мосту, а переобтяжений, довжелезний мостище вгинався від сильної течії й нагадував тугу напнутий лук.

Греки теж не чекали, поки скіфи захоплять їхні кораблі, а посадовили веслярів за весла й швидко перепливали на ще недосяжний для скіфів правий берег. Для скіфів перси були просто вороги, зате греки – зрадники, а зрадників чекала найганебніша смерть. Грецькі дієри та трієри крутилися попід правим берегом і не зважувалися ні покинути його, ні пристати. Лише одна дієра – бойовий корабель із сотнею гоплітів у дерев'яному череві та з двома довгими рядами весел на кожному борту – раптом, наче жива істота, спинилася, нерішуче постояла, нарешті зважилася й повернула майже з того берега на цей.

Тут уже гасала розпалена легкою перемогою скіфська кіннота.

Побачивши грецький корабель, який поводився досить підозріло, неперевершені в світі скіфські стрільці нап'яли тятиви й заходилися розстрілювати веслярів, яких видно було крізь отвори для весел. Майже кожна стріла влучала в ціль, весла дієри швидко збилися з ладу й почали заважати одне одному; тоді на кормі з'явився чоловік у натертому до блиску бронзовому гривастому шоломі й підняв угору обидві руки, бажаючи не стріляти.

– Є тут князь Пугач? – крикнув він грецькою мовою до скіфів.

Хтось один перетлумачив, скіфи перестали стріляти й дали пораненому кораблеві змогу пристати. Грека в шоломі пустили на берег і повели кудись поміж кущами рокити, звідки вже майже не було чути бойового лементу коней та людей.

Князь-богатир Пугач сидів на стосі перських щитів, а інший скіф перев'язував йому руку під ліктем полотняною шматою.

– Я – Мільтіад із Херсонеса, що на Геллеспонті! – сказав, струснувши чорною гривною, підведений до князя Пугача грек.

– А чи живий той ваш головний воєвода... як його... що присягав мені своїми богами? – спитав, змірявши грека важким поглядом, князь Пугач; рука в нього була туго обмотана полотниною.

– Живий... – потупив очі Мільтіад. – Краще б Кера наклала на цього руку. Перський цар Дарій утік...

– Оце ти прийшов таке мені сказати? – вдруге, цього разу здивовано, глянув на нього скіфський князь, руку якого було потнуто перським мечем або перським списом.

– Я прийшов, щоб лишитися в тебе! – вигукнув Мільтіад.

Знахар закінчив перев'язувати руку й пішов з легким поклоном; можливо, то був жрець котрогось скіфського божества, бо зовні нагадував безбородого євнуха й мав на собі довгу, до п'ят, схожу на жіночу, одіж. Князь Пугач остережливо поторкав руку, завинену білим полотном, крізь яке проступила черлена пляма, й сказав:

– Якщо хочеш – можеш лишатись і в мене. Піди скажи моєму огнищанинові, що беру тебе замість того вівчаря, що добровільно пішов на погибель, нібито заблукавши, до персів з двохтисячною отарою овець разом з весняними ягнятами.

Мільтіад не знав цих скіфських хитрощів.

– Для чого твій вівчар " заблукав " до персів? – перепитав він.

Щоб перси не втекли до вашого мосту раніше як за два місяці...

"...й щоб скіфи застукали їх на своєму березі", – довершив думку пораненого скіфського князя Пугача Мільтіад.

– Як же ви самі вгавили персів? – спитав він у голос.

– Коли людина рятує голову, то перевершує хитрістю навіть саму себе!.. – буркнув князь, а тоді раптом розпачливо ляснув здоровою рукою по лобі: – Дурна довбня!.. Ми чекали, що перси побіжать до вашого триклятого мосту навпрошки, ще й "хитро" підказали їм цю дорогу. Там степ лишився невипаленим, і в тиверців лишилися неприбрані поля... А Дарій пішов знайомою кружною дорогою, де вітер ганяв тільки сажу та попіл... Хоч на тому згарищі з голоду сто тисяч персів полягло, та й тут іще тисяч до сотні...

Мільтіад раптом усвідомив, що цей скіфський архонт розмовляє з ним еллінською мовою, хоча й з чужинським приголосом, але ніякого бажання розпитувати його про це в Мільтіада не було.

До того ж рудовусий велетень аж ніяк не нагадував обличчям грека.

Скіф цупко глянув на Мільтіада, той мимоволі зіщулився Під його поглядом і глухим голосом запитав:

– Ти справді хочеш зробити мене рабом-підпасичем?

– А чого ж! Греки – найкращі в світі раби. Греки народжені бути рабами! – з несподіваним юначим запалом прогримів скіфський князь. – Якби ви захотіли визволитися з перських кайданів, то не рятували б свого пана – перського царя!.. Тепер підійдіть до нього, й він надіне вам золоті нашійники. Йди й ти з усіма своїми греками! – бридливо окислився князь Пугач і перший пішов геть.

Скіфи почали підтрчувати Мільтіада в бік берега, де лишився його корабель. Волочачи по землі чорну гриву шолома, херсонеський тиран,

мов у лихоманці, шелестів губами: "Греки – найкращі в світі раби... Греки
– найкращі в світі раби..."